

PÁLFFY GÉZA

ARCHONTOLÓGIAI KÉZIKÖNYV VAGY SZÁZAD ELEJI ISMERETEINK ÖSSZEGZÉSE?

(Gondolatok *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai.
Die Obergespane Ungarns 1526-1848* című könyvéről¹)

A Magyarország középkori és koraújkorai történetére vonatkozó archontológiai kutatások az elmúlt évtizedekben és esztendőkből igazán jelentős eredményeket hoztak. A kormányzat-, igazgatás- és társadalomtörténet stb. magas szinten való műveléséhez nélkülözhetetlen történeti segédtudomány fejlődésének, továbbá néhány szenvedélyes kutató kitartó munkájának köszönhetően az ezredfordulóra remélhetőleg már nem szűkölködünk majd azokban a kézikönyvekben, melyek hiányát az említett korszakok avatott kutatói és a hazájuk vagy családjuk múltja iránt érdeklődők egyaránt tapasztalhatják. A Mohács előtti kutatások előrehaladását kiválóan példázza Engel Pál 1992-ben elkészült – és remélhetőleg hamarosan mindannyiunk kézikönyvpolcára kerülő – doktori disszertációja, mely Magyarország világi archontológiájának eddigi legteljesebb adattárát nyújtja az 1310 és 1457 közötti esztendőkből.² Munkája követőkre talált a középkori magyar történelemmel foglalkozó ifjabb generáció körében is, melynek köszönhetően minden remény megvan arra, hogy hamarosan kézbe vehessük mind az Árpád-kori, mind pedig az I. Mátyás uralkodásának kezdetétől a magyar középkor végének tekintett mohácsi csatáig terjedő időszak (1458-1526) világi archontológiai adattárát.³

-
- 1 *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526-1848.* Budapest, 1994. Argumentum Kiadó, 171 p.
 - 2 *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája /1310-1457/. Doktori értekezés tézisei.* Bp., 1992. A középkori archontológiai kutatás eredményeinek összefoglalását lásd ezekben a tézisekben, valamint Havassy Péter 1987-ben megjelent archontológiai bibliográfiájában: *Havassy Péter: A magyar világi archontológiáról* (historiográfiai és bibliográfiai áttekintés). In: *Levéltári Szemle XXXVIII/2.* (1987) 27-46. p. (a továbbiakban *Havassy*, 1987.) Legújabbban Fenyvesi László a temesi ispánok, alsó részekbeli főkapitányok és szörényi bánok jegyzékét állította össze. *Fenyvesi László: A temesközi-szörényiségi végvárvidék funkcióváltásai* (1365-1718). Különlenyomat a *Studia Agriensia* 14. kötetéből. Eger, 1993. 260-263. p.
 - 3 Tudomásom szerint Zsoldos Attila az Árpád-kori, míg Csukovits Enikő és Tringli István a

A középkori kutatások mellett jelentős eredmények születtek a másfélszáz esztendőös török hódítás időszakára vonatkozóan is,⁴ melyek jelentős része az életét a tisztség- és hivatalviselők kutatásának szentelő Fallenbüchl Zoltán nevéhez fűződik.⁵ Nemzeti könyvtárunk egykori munkatársa az 1960-as és 1970-es évek fordulóján közzétett tanulmányaiban jelentős levél- és kéziratári kutatómunka eredményeként a Magyar és Szepesi Kamarák tisztviselőit gyűjtötte össze,⁶ majd 1988-ban a *Magyarország főméltóságai [1526-1848]* című kötet megjelentetésével hiánypótló adattarral gazdagította a segédtudományi kézikönyvek tárházát.⁷ Mindez annak ellenére is kijelenthető, hogy utóbbi munkája – miként azt maga is elismeri („*E kötet elsősorban forráskiadvány.*”)⁸ – inkább tekinthető forráskiadásnak, mint saját kutatásai eredményének. A főméltóságokról szóló kézikönyv alapjául szolgáló kéziratok kötet⁹ összeállítója, a XVIII-XIX. század fordulóján élt Lendvay Márton Ignác kamarai tanácsos és levéltárnok (illetve néhány későbbi kiegészítője) ugyanis olyan alapos munkát végzett – elsősorban a Magyar Kancelláriai Levéltárban őrzött Királyi könyvek (Libri regii) bejegyzéseinek felhasználásával –, hogy annak eredményeit (még olykor jelentős hibái ellenére is) bizonyára még hosszú ideig nagy haszonnal kamatoztatják mind Magyarországon, mind külföldön.

Fallenbüchl munkássága mellett nem feledkezhetünk meg Benda Kálmán példaértékű vállalkozásáról (*A királyi Magyarország tisztí címtára 1607-1608.*),¹⁰

Hunyadi- és Jagelló-kori archontológia összeállításán dolgozik.

- 4 Az alább következő néhány gondolat és kiegészítés elsősorban a XVI-XVII. századra vonatkozik, jómagam ugyanis ennek a korszaknak a történetét kutatva a későbbi másfél évszázad adatainak pontosságához a forrásanyag alapos ismeretének hiányában nem kívánok hozzászólni.
- 5 Fallenbüchl eddigi kutatásainak tapasztalatait 1990-ben a Levéltári Közlemények hasábjain tette közzé: *Fallenbüchl Zoltán: A XVIII. századi magyar archontológia.* In: *Levéltári Közlemények LXI/1-2.* (1990) 3-21. p. (a továbbiakban *Fallenbüchl*, 1990.)
- 6 A XVI-XVII. századra vonatkozóan: *Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII-XVIII. században.* In: *Levéltári Közlemények XXXVIII/2.* (1967) 193-236. p. és *uő.: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században.* In: *uo. XXXIX/2.* (1968) 233-268. p.
- 7 *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai.* Bp., 1988. (a továbbiakban *Fallenbüchl*, 1988.)
- 8 Uo. 31. p.
- 9 Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban MOL) E 683 Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Libri dignitariorum. 1. köt.
- 10 *Benda Kálmán: A királyi Magyarország tisztí címtára 1607-1608.* In: *Levéltári Közlemények XLIII/2.* (1972) 265-325. p. (a továbbiakban *Benda*, 1972.)

melyben egy leendő koraujkori archontológiai lexikon két esztendőre terjedő vázának megrajzolására tett figyelemfelhívó kísérletet. Az egy-egy kormány szerv egészére kiterjedő és országos archontológiák mellett néhány újabb munkával gazdagodott a XVI-XVII. századi megyei archontológiai irodalom is. Pásti Judit 1979-ben Bihar vármegye főispánjait sorakoztatta fel a legelső, XI. századi említéstől 1950-ig,¹¹ míg Gecsényi Lajos immár kifejezetten koraujkori ismereteinket gazdagította a győri városi önkormányzat kapcsán a bírák, a vármegyére vonatkozóan pedig az alispánok és szolgabírák jegyzékének összeállításával.¹² Különösen örömteli, hogy Trócsányi Zsolt XVI-XVII. századi erdélyi kutatásainak¹³ is akad folytatója: Sunkó Attila éppen a jelen folyóirat hasábjain tette közzé az ez ideig szinte teljességgel ismeretlen erdélyi fejedelmi testőrség XVI. századi archontológiáját.¹⁴ Benda Kálmán már említett tanulmányának hatására a katonai közigazgatás tisztségviselőinek kutatása is hozott már néhány szerény eredményt. Nagy László 1978-ban elkészítette a „*Híresebb végvári tisztek és katonák (1593-1699)*” jegyzékét,¹⁵ Müller Veronika pedig az egerszegi végvár XVII. századi tisztikarának tagjait kutatta fel.¹⁶ Emellett rendelkezésünkre áll az egri vár 1564 és 1596 közötti kapitányainak, provisorainak és XVI. század közepi katonai és gazdasági személyzetének,¹⁷ a szigetvári és veszprémi stb. kapitányoknak jegyzéke,¹⁸ sőt a törökkori

-
- 11 *Pásti Judit*: Bihar vármegye főispánjai. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve VI. (1979) 163-167. p.
 - 12 *Gecsényi Lajos*: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. In: Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve 22-23. (1986) 123-125. p. és *uő*: Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. In: Levéltári Szemle XXXVIII/3. (1988) 33-34. p.
 - 13 *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540-1690. Bp., 1980. passim. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 6.)
 - 14 *Sunkó Attila*: Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században. In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) 1994/2. 186-214. p.
 - 15 *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978. 233-252. p. Adattára azonban inkább tekinthető népszerűsítő összefoglalásnak, mint a tudományos igényeknek megfelelően összeállított archontológiának, hiszen adatai, melyeket mindennemű forrás- és irodalomjegyzék nélkül tár az olvasó elé, teljességgel ellenőrizhetetlenek, pedig éppen a végvári archontológia követelné meg a lehető legpontosabb levéltári és irodalmi hivatkozást. A végvárrendszer kutatója számára ugyanis nem áll rendelkezésre olyan homogén jellegű forrásanyag (kivéve talán a bécsi Kriegsarchivban őrzött haditanácsai mutatókönyveket /Protokolle des Wiener Hofkriegsrates/), mint amilyen Fallenbüchl Zoltánt a kamarai tisztviselőjegyzékek összeállításában segítette.
 - 16 *Müller Veronika*: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszeg, 1976. 25-27. p. (Zalaegerszegi füzetek II.)

magyarországi katonai igazságszolgáltatás több mint nyolcvan oldalnyi adattára is.¹⁹

Az archontológiai kutatások ilyen jelentős fejlődésének közepette igazán komoly érdeklődésre tarthat számot Fallenbüchl Zoltán régóta ígért és várt munkája, a magyar és német kétnyelvű kiadásban 1994 végén megjelent *Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526-1848*. Az Argumentum Kiadó gondozásában igényes kivitelben megjelentetett kötet hátlapjának szövege az olvasó várakozásának megfelelően kínálja a könyvet mind a történeti kutatást mesterséggént űzők, mind a magyar múlt iránt érdeklődők számára: „A szerző hosszú levéltári és könyvészeti kutatások alapján állította össze a történelmi Magyarország s vele Erdély és Horvát-Szlavónország területi közigazgatása legfontosabb tisztségviselőinek jegyzékeit megyénkénti rendben. [...] A kézikönyvként készült kötet magyar és német nyelvű, hogy azt a magyarul nem tudó közép-európai kutató vagy érdeklődő is használhassa: a táblázatok latin szövege pedig – alkalmazkodva az eredeti forrásokhoz is – ezt a használhatóságot még csak fokozza. [...] A kötet nem hiányozhat a könyvtárak referensz-polcairól sem.”

Fallenbüchl Zoltán vállalkozását egy koraujkori megyei archontológiai kézikönyv elkészítésére és kétnyelvű kiadására – mely a főméltóság-kötethez hasonlóan a magyar nyelvet csak ritkán bíró külföldi kutatók számára is alapvető és nélkülözhetetlen segédeszközül szolgálhat – csak pozitív jelzőkkel illethetnénk, ha a fent idézett sorok első mondatában megfogalmazott módon, azaz valóban „hosszú levéltári és könyvészeti kutatások alapján” készült volna. A munka bevezetőjének legvégén, jelképesen a könyv legrejtettebb zugában (24-25. oldal) azon-

-
- 17 Az egri vár főkapitányainak, helyetteseiknek és az udvarbíráknak táblázatba foglalt adattára: Szabó János Győző: Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza. In: Az Egri Vár Híradója 17. (1982) 32-33. p.: Függelék. A „Felvidék kapujának” XVI. század közepi katonai és gazdasági személyzete elsősorban a várszámadások alapján: Sugár István: Az egri vár gazdasági, adminisztrációs és katonai szervezete. In: *Agria (Annales Musei Agriensis)* XXIX-XXX. (1993-1994) 67-101. p.
- 18 Szigetvár 1546 és 1566 közötti kapitányainak jegyzéke: Timár György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546-1565. Pécs, 1989. 16. p. (Baranya török kori forrásai I.) A veszprémi vár kapitányainak közel sem teljes archontológiája: Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. 169. p. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4.)
- 19 Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Szakdolgozat. Bp., 1994. 227-308. p. (Kézirat, ELTE BTK) Vö. még a horvát és vend végvidéki főkapitányok 1976-ban elkészült archontológiájával: Zivkovic, Georg: Alt-Österreichs Heerführer. Stellenbesetzung in Heer, Landwehr und Kriegsmarine. 1541 bis 1918. Wien, 1976. 47-48. p. (Maschinenschrift in der Bibliothek des Kriegsarchives in Wien.)

ban a fenti szavakkal merőben ellenkező és szerfelett meglepő sorokra bukkanhat a figyelmes olvasó: „A magyarországi főispánok archontológiájának elkészítéséhez alapul az a kézirat szolgált, melyet Lendvay Márton Ignác nyugalmazott magyar királyi kamarai tanácsos (1739, Ebergöcz, Sopron vm. – 1814. okt. 23. Buda, Vár) készített, s amelynek címe: *Catalogus comitum comitatum.*” Majd a szerző a következőképpen zárja a kötete megjelentetésének körülményeit taglaló gondolatsort: „*Hézagoktól, hiányosságoktól, esetleges tévedésektől egyetlen monografikus munka sem mentes. Nem lehet ilyen a jelenlegi sem. Az egyes források adatai sokszor ellentmondanak egymásnak. Ilyenkor a legbiztosabbnak látszó adatot vetjük fel a kötetbe. A valószínű hiányosságok és esetenkénti pontatlanságok ellenére a Lendvay-hagyaték, Somogyi Zsigmond munkái, a Borovszky-kötetek főispáni archontológiái, az 1730 óta megjelent tiszticímtárak (Calendarium Jaurinense, Calendarium Tyrnaviense, Schematismus Inclyti Regni Hungariae) adatai, továbbá Nagy Iván Magyarország családai (1857-1866) és Szinnyei József Magyar írók élete és munkái (1891-1914), valamint néhány megyei monográfia és e sorok írójának saját levéltári kutatásai révén ma, ha talán nem is teljes, de a további feltáró munkához és a viszonylag megbízható tájékozódáshoz alkalmas adatsorok állnak rendelkezésünkre.*” A hosszú levéltári kutatások alatt tehát – miként ez a szerző most idézett soraiból kiderül – az e sorok papírra vetője által is átnézett Lendvay-kötet néhány nap alatt megvalósítható kijegyzetelését, a hosszú könyvészeti munka alatt pedig néhány alapvető, a múlt század második felében, illetve századunk elején megjelent kézikönyv valójában egy-két hónapos munkát igénylő átnézését kell értenünk. A kötet népszerűsítésének a hátsó borítón alkalmazott, fentebb említett módja jelen esetben – úgy érzem – átlépte mindazokat az alapvető iratlan szabályokat, melyeket a tudományos kutatómunka szelleme és egy „*a könyvtárak referenz-polcairól*” valóban nem mellőzhető kézikönyv méltó és színvonalas elkészítése megkövetel.

A lektorálás nélkül kiadott kötet szerzője az ilyen jellegű kézikönyvek elkészítéséhez általa is több ízben hangoztatott²⁰ nélkülözhetetlen levéltári kutatásoktól jelen esetben tehát teljességgel eltekintett – jóllehet korábban a kamarai archontológiák összeállításával maga mutatott elismerendő példát az archívumokban és kéziratárakban folytatandó adatfeltáró munka jelentőségéről és szerepéről. A koraujkori főispánok archontológiai lexikonjának elkészítése ugyanis mindenképpen

20 Lásd például: „*A munkálatnak ez a része [ti. a tisztségviselők nevének és hivatali működésük évkörének pontos megállapítása – P. G.] elsősorban levéltári munkával folytatható; ezért legtöbbször levéltári feladatok is tekintik.*” Fallenbüchl Zoltán: Archontológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Kállay István. 2. bőv. kiad. Bp., 1986. 126. p.

megkövetelte volna néhány olyan, nagy mennyiségben rendelkezésünkre álló homogén forrástípus felhasználását, mely sokban kiküszöbölhette volna a szerző által is jelzett bizonytalanságokat és pontatlanságokat. Elsőként természetesen a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveket és a megyei írásbeliség gyakorlása során keletkezett egyéb iratcsoportokat kell kiemelni, melyek felhasználása nélkül megbízható megyei archontológiai adattár aligha készülhet – miként ezt 1990-ben éppen Fallenbüchl Zoltán hangsúlyozta: „*a fő források: a megyei közgyűlési jegyzőkönyvek [...] A jegyzőkönyvek feldolgozása nélkül csak a Helytartótanács és a Kamara állagában lévő, szórványos adatok és a megyék helytörténeti irodalma jöhetnek szóba mint feldolgozási segédlet, de ez természetesen hézagatlan összeállításokat nem tesz lehetővé.*”²¹ Jóllehet a XVI. században a főispánok kinevezésének és beiktatásának még kevesebb nyomát találjuk a protokollumokban – miként erre már századunk huszas éveiben *Föglein Antal* is felfigyelt²² –, a következő században azonban már nem pusztán kinevezésükkel, hanem működésükkel kapcsolatban is bőséges információ áll rendelkezésünkre. Az ilyen jellegű adatok ismerete annál is inkább elvárható egy kézikönyvnek szánt munkától, mert napjainkra a török hódítás korából már számos megyei jegyzőkönyv látott regesztakiadásban napvilágot.²³ Pusztán ezek segítségével is számos esetben kiegészíthe-

21 *Fallenbüchl*, 1990. 15. p.

22 „*E század főispánjainak kinevezése vagy beiktatása a vármegyei jegyzőkönyvekben, ahogy ezt a XVII. századbeliekben már láthatjuk, még nincs megemlítve.*” *Föglein Antal*: XVI. századi közigazgatástörténeti adatok Zólyom vármegyéből. In: *Századok* 57-58. (1923-1924) 469. p. (a továbbiakban *Föglein*, 1923-1924.)

23 A XVI-XVII. századra vonatkozó kötetek a megjelenés sorrendjében: *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638-1711. I. köt. 1638-1644, 1656-1665., II. köt. 1666-1680., III. köt. 1681-1697., IV. köt. 1698-1702. Bp., 1983., 1984., 1985., 1986. (Pest megyei levéltári füzetek 6-7., 10-11.); *Balogh István*: Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből 1593. május 1-1616. augusztus 6. Nyíregyháza, 1986. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Közleményei II. Közlemények 1.); *Bilkei Irén-Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I. köt. 1555-1609. Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 29. sz.); *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1595-1600. h. n. 1989. (Vas megyei levéltári füzetek 2.); *Gecsenyi Lajos*: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1580-1616. Győr, 1990. (a továbbiakban *Gecsenyi*, 1990.); *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok). I. 1558-1560. Miskolc, 1990.; *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1601-1620, 1631-1641. Szombathely, 1992. (Vas megyei levéltári füzetek 5.); *Tóth Péter*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1579-1589. Sopron, 1994. (a továbbiakban *Tóth*, 1994.) A Zala megyei újabb kötet kiadásán tudomásom szerint *Turbuly Éva*, Szatmár vármegye XVII. század első feléből

tők, illetve pontosíthatók a kötet adatai – csak néhány példát említve: Az uralkodó ugyan valóban kinevezhette Nádasdy Ferencet 1588. január 31-én Sopron vármegye főispánjává – miként ez Fallenbüchl adattárából megtudható –, a főispánt „*megegyező akarattal és egyhangú szavazással, valamint őfelsége beleegyezésével és tetszésével*” azonban csak a vármegye 1588. december 19-én Csepregen tartott közgyűlésén választották meg, ahol Nádasdy beiktatása során ünnepélyesen letette hivatali esküjét.²⁴ Hasonló esetre bukkanhatunk Győr vármegye jegyzőkönyvében is. Noha Kutassy János uralkodói kinevezése már 1592 márciusának első napjaiban megtörtént, ténylegesen csak április 23-án, a megye közgyűlésén letett esküjét követően lépett tisztebe.²⁵ Ezek az adatok annál is inkább figyelmet érdemelnek, mert rámutatnak egy igen jelentős, az archontológia összeállításával kapcsolatos módszertani problémára, nevezetesen: a kinevezés és a beiktatás közötti olykor igen jelentős időbeli különbségre! A szerzőnek bevezetőjében erről a kérdéstről mindenképpen szólni kellett volna, és ahol ezt az adatok lehetővé teszik, ott mindkét időpont feltüntetendő.

A megyei közgyűlési jegyzőkönyvek, iratok és egyéb, a megye tisztségviselőinek működéséről összeállított régi segédletek²⁶ mellőzéséhez hasonlóan érthetetlennek tűnik: miként feledkezhetett meg a szerző legalább a jelentősebb főnemesi családok gépelt mutatókkal bőségesen ellátott levéltári anyagának áttekintésétől. Mindez számos család (például Batthyányak, Csákyak, Esterházyak, Károlyiak stb.)²⁷ esetében aligha jelentett volna nehézséget, hiszen az egykori levéltárosok gondos rendező munkájának köszönhetően a családi archívumokban a jelentősebb családtagok hivatal- és tisztségviselési iratai külön tételekben, illetve fas-

való közgyűlési jegyzőkönyvén *Künstlerné Virág Éva* dolgozik, míg Nógrád megye protokollumát *Oborni Teréz* rendezi sajtó alá. Vö. még a régebbi irodalomból: *Áldásy Antal*: Pozsony vármegye jegyzőkönyvei az 1650-1657. és 1665-1671. évekből. In: *Történelmi Tár* 1905. 62-87. és 233-256. p. és *Korponay János*: Abaujvármegye monographiája. II. köt. Kassa, 1878. (A vármegyei jegyzőkönyv kivonatos közzététele 1644-ig. A továbbiakban *Korponay*, 1878.)

24 *Tóth*, 1994. 235. p.: No. 1022.

25 *Gecsényi*, 1990. 182. p.: No. 497. Kutassy eseténél még hosszabb idő telt el Náprágyi Demeter győri főispán kinevezése (1606. december 21. Fallenbüchnél) és beiktatása (1607. április 26. *Gecsényi*, 1990. 217. p.: No. 583.) között. Benda Kálmán tisztii címtárában Náprágyi Demeter főispánságát beiktatásától, azaz 1607 áprilisától számította. *Benda*, 1972. 280. p.

26 Ezek használatát Fallenbüchl már említett módszertani tanulmányában ugyancsak szükségesnek vélte egy megyei archontológiai lexikon elkészítéséhez. *Fallenbüchl*, 1990. 14-15. p.

27 Lásd ezekre a MOL Kutatójában található levéltári segédleteket és leltárakat.

ciculusokban található. Ezek a levéltári egységek őrzik ugyanis az egyes főispánoknak megküldött uralkodói kinevezési iratokat, melyek jelentőségét egy megyei archontológiai adattár szempontjából legyen elegendő a Csáky család néhány XVII. századi neves tagja kapcsán bemutatni. Fallenbüchlnak az e században Szepes és Bereg vármegyei főispáni tisztséget viselt Csáky családtagok közül idősebb Istvánra, Ferencre és ifjabb Istvánra vonatkozó adatai a családi levéltár személyekre vonatkozóan jól elkülönített néhány kis fasciculusának átnézése révén a kinevezések (és olykor még a beiktatás) pontos megadásával könnyen kiegészíthetők (Szepes vm: id. István kinevezése 1638. június 13-án, Ferenc kinevezése 1663. január 13-án, ifj. István kinevezése 1670. december 22-én, beiktatása 1671. május 25-én; Bereg vm: ifj. István kinevezése 1659. március 22-én).²⁸

Az itt megnevezett forrástípusok, illetve forrásjegységek átnézése – melyek mellett még továbbiakat (például MOL E 142 Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Acta publica; MOL A 32 Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae privatorum vagy Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten /Hungarica/) vehetnénk számba pusztán a legfontosabbak közül – valóban csak esztendőig tartó, hosszú levéltári kutatómunka révén valósítható meg, de ez egy „kézíróként készült kötet” esetében – úgy vélem – elvárható. Az archontológiai lexikonok alapvető követelménye ugyanis a minél nagyobb teljességre és pontosságra való törekvés. Az alapos kutatómunka a levéltári források mellett természetesen vonatkozik a forráskiadványokra és okmánytárakra éppúgy, mint a korábbi irodalom által feltárt eredményekre. A szerző sajnos ez utóbbiak kapcsán is jelentős hiányosságokon érhető tetten. Mindez annál is inkább érthetetlen, mert Fallenbüchl mind a főmértóságok bevezetőjében, mind a már említett, 1990-ben megjelent közleményében tud azokról az alapvető tanulmányokról, melyek nyomát a főispánok jegyzékében hiába keressük. Elgondolkoztató továbbá, miként kerülhette el a szerző figyelmét Havassy Péter már említett világi archon-

28 A kinevezési okiratok az említés sorrendjében: MOL P 71 Családi Levéltárak, Csáky család levéltára, Központi levéltár. 172. fasc. No. 6. („Az szepesi feő Ispansagrol ualo leuel.”), 173. fasc. No. 1. („Donatio pro domino comite Francisco Csakj ratiōne officii Supremi Comitatus Scepusiensis.”), 174. fasc. No. 18. (a beiktatásra a kinevezés külzete utal: „Die 25. Maii peracta est instellatio Leuchoviae, per Dei gratiam honeste.”) és uo. fasc. No. 1. („Donatio az Bereg-Uarmegiei feő Ispansagrul.”). Ifj. Csáky István 1659. március 22-én kelt beregi főispáni kinevezéséből az is megtudható, hogy a korábbi főispán, Barkóczy László elhalálozott („per mortem et decessum magnifici quondam Ladislai Barkoczij de Zala”), amiről a szerző szintén nem tud. Továbbá Fallenbüchl adattárában összekeveri Bereg vármegyénél az ifjabb és idősebb Csáky Istvánt, az uralkodói oklevél azonban egyértelművé teszi, hogy 1659 tavaszán már „Stephanus Junior de Chak” kapott kinevezést a főispáni szék betöltésére.

tológiai bibliográfiája, mely a megyék alfabetikus rendjében sorolja fel az eddigi hivaltörténeti kutatások eredményeit.²⁹

Havassy bibliográfiai tanulmányának és az újabb – nem pusztán a millenniumi évforduló kapcsán keletkezett, illetve XX. század eleji – archontológiai szakirodalomnak az ismeretében ugyanis számos, már-már goromba hiányosság és pontatlanság lett volna elkerülhető. Példaként most is csak egy-egy vármegye XVI-XVII. századi adatsorára vonatkozóan kívánok néhány megjegyzést tenni. Zólyom vármegyében 1526 és 1587 között Fallenbüchl egyetlen főispánt sem ismer, jóllehet ezek jegyzékét Föglein Antal már 1923-1924-ben közzétette a Századok hasábjain.³⁰ Hasonlóan meglepő, hogy a kötetben Torna vármegye első ismert főispánjaként 1598 és 1609 között Rákóczi Zsigmond bukkan fel, jóllehet Kassa városának levéltárosa, Kemény Lajos Abauj-Torna vármegyéről írott monográfiájában ha nem is teljes, de jóval bővebb jegyzékét adja a megyei ispánoknak.³¹ Kemény archontológiájából az is megismerhető, hogy Torna vármegye főispáni székét 1606 és 1609 között nem Rákóczi Zsigmond, hanem Mágochy Ferenc foglalta el. Ugyanez megtudható lett volna Benda Kálmán már többször idézett tiszti címtárából is, melynek felhasználása még mintegy tucatnyi helyen nem pusztán pontosabb adatokkal, hanem *újabb személyekkel* egészíthette volna ki a most megjelent adattárat. A horvátországi és szlavóniai főispánok jegyzékét vizsgálva rövid könyvészeti munka eredményeként még a zólyominál és tornainál is jelentősebb hiányosságokra derül fény. Kőrös (és nem „Körös”) és Zágráb vármegye első főispánját a kötet összeállítója 1715-ből, illetve 1736-ból ismeri, jóllehet a horvát országgyűlési törvénycikkek kiváló mutatókkal ellátott gyűjteményéből könnyen megtudható, hogy ezen vármegyék főispáni tisztét a XVII. században a mindenkori vicebán töltötte be.³² Az Abauj vármegyei főispánok jegyzékének

29 Havassy, 1987. 39-44. p.

30 Föglein, 1923-1924. 469-476. p. Vö. még Matunák Mihály 1564-ig terjedő jegyzékével: *Matunák Mihály: Török-magyar harcok az északnyugati Magyarországon*. In: *Katholikus Szemle* XIII. (1899) 49. p.: 1. jegyz. (a továbbiakban *Matunák*, 1899.)

31 *Kemény Lajos: Abauj-Tornavármegye történelmi monográfiája*. II. köt. 2. rész. Abauj-Tornavármegye története 1527-1648. Kassa, 1915. 96. p. Sőt Nagy Ivánnak a szerző által használt munkája is említést tesz arról, hogy a XVI. század második felében Mágochy Gáspár is betöltötte a tornai ispáni tisztséget. *Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. (a továbbiakban *Nagy I.*) VII. köt. Pest, 1860. 239. p.

32 Lásd például 1638. okt. 12.: 3. cikkely: „*Posteaquam Magnificus dominus Caspar Konzki, retroactis compluribus annis, Vicebanatus, et Comitatum Zagrabiensis et Crisiensis, Comitit, officijs, laudabiliter sit perfunctus ...*” vagy 1640. nov. 22-23.: 2. cikkely: „*Hoc peracto,*

„káosza” pedig Korponay János 1878-ban közreadott vármegyei jegyzőkönyvki-
vonatainak átnézésével – legalábbis 1644-ig – teljességgel megszüntethető lett
volna.³³

Mindezen hiányosságok mellett a kötetben közölt adatokkal kapcsolatban is
számos módszertani kérdés merül fel az archontológiai kutatások iránt érdeklődő
olvasóban. Megmagyarázhatatlan következtetések sorával kerülünk szembe
ugyanis, ha egy-egy személy tisztségeit vagy egy-egy megye adatait vesszük szám-
ba. Zrínyi Miklósról ugyanis Baranya megye alatt kiderül, hogy 1566. szeptember
7-én³⁴ halt hősi halált (azaz eddig viselte a főispáni tiszteletet), a Tolna megyei jegyzék-
ben viszont hiába keressük Zrínyi e megyebeli tisztségviselésének végső dátumát.
Hasonló a helyzet Losonczy István, Nógrád és Temes vármegyék ispánjának ese-
tében is. A nógrádi jegyzékből megtudhatjuk halálának pontos időpontját (1552.
július 27.), ezt azonban hiába keressük a Temes megyei adatok között. Még fur-
csább Illésházy Gáspár árvai, lipthói és trencsényi főispán esete, aki Trencsén vár-
megye legmagasabb tisztségviselőjeként már 1647-ben, lipthóiként és árvaiként vi-
szont csak egy esztendővel később, 1648-ban távozott az élők sorából.³⁵ A szerző
egyéb pontatlanságaira elegendő idősebb Csáky István tisztségviselése utolsó nap-
jának és egyúttal halálának időpontja kapcsán utalni: Fallenbüchl a főmúltóságok-
ról írott munkájában pontosan ismeri a tárnokmester és egyben szepesi főispán
halálozási időpontját (1662. november 5.),³⁶ jelen archontológiában viszont pusztán
az 1662-es évszám szerepel.

Generosi Domini Stephani Berizlauijch, de Kijš Mlaka, Regnorum praetactorum Dalmatiae, Croatiae, et Slauoniae Vicebanj, ac Comitatum Zagradiensis et Crisiensis Comitit, per memoratum Dominum Comitem Banum, pro eodem officio repraesentati, solenne per ipsum praestitum, Juramentum, exauditum est.” Zaključci hrvatskog sabora. Svezak I. 1631-1693. Zagreb, 1958. 80. p.: No. XX. és 83. p.: No. XXII., illetve passim.

33 Korponay, 1878.

34 A történeti kronológia (és számos kézikönyv) egyébként nem szeptember 7., hanem 8. napjára teszi Zrínyi hősiességét szigetvári kivonulását. Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: *Benda Kálmán*. II. köt. 1526-1848. 3. kiad. Bp., 1989. 396. p.

35 Nagy Iván szerint Illésházy Gáspár 1648-ban halt meg. (*Nagy I.*, V. köt. Pest, 1859. 226.) Illésházy szinte bizonyosan 1648 áprilisának második felében hunyt el, miként ez fiának, Gábornak éppen a trencsényi és lipthói főispáni tisztség betöltése kapcsán az uralkodóhoz intézett 1648. április 30-i leveléből megtudható: „proximis hisce praeteritis diebus illustrissimus condam comes, dominus Caspar Illieshazy, genitor meus charissimus, post multas aegritudinum passiones vitam cum morte commutasset”. MOL A 32 Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae privatorum, No. 636.

36 *Fallenbüchl*, 1988. 80. p.

A Sáros megyei ispánok között felsorolt Hans Rueber esetében a szerző feltűnteti annak egyidejűleg viselt felső-magyarországi főkapitányi tisztét is („*főkapitány; gener. capitaneus*”), más személyeknél azonban jóval ritkábban és teljesen rendszertelenül akadunk hasonló adatokra. Ez az egyéb tisztség megnevezésére utaló adalék Rueber kapcsán a megyei archontológia szempontjából semmiféle információval nem bír. A szerzőnek a megyék címét követően inkább azokat a tisztségeket kellett volna megadnia, melyekhez bizonyos időszakokban a (fő)ispáni hivatal kötődött. Ennek feltüntetése ugyanis számos igazgatástörténeti problémára már önmagában is ráirányította volna a figyelmet. (Például Zólyom megye ispánjai a XVI. században a zólyomi kapitányok voltak,³⁷ Liptó ispáni tisztségét pedig ugyanebben az időszakban Likava várának mindenkori birtokosai töltötték be – miként ez a Királyi könyvek bejegyzéseiből megtudható.³⁸) Emellett azt is érdemes lett volna feltüntetni, hogy az 1526-ot követő évtizedekben az adott megye ispánja Szapolyai János király vagy I. Ferdinánd kinevezése révén viselte tisztét. Lendvay kéziratában ezt gyakran megadta, így ezeket a fontos információkat érdemes lett volna munkájából átvenni.

Ugyancsak jelentős problémával állunk szemben, ha vizsgálat alá vonjuk az archontológiában szereplő személyek halálozási adatait. A XVII. században ugyanis – véleményem szerint – ha napnyi pontossággal nem is, de hónapra vonatkozóan csaknem minden főispán elhunytának ideje megadható. A pontos halálozási dátumok megállapításában nagy segítségünkre lehet számos kiadott okmánytár, család- és nemességtörténeti összefoglalás, valamint természetesen Nagy Iván közismert tizenkét kötetes vállalkozása, melyet a szerző már idézett bevallása szerint maga is felhasznált a főispánok jegyzékeinek összeállításához. Ebben az esetben ellenben csodálkozással konstatalható, hogy a jeles múlt századi genealógus munkája szerint³⁹ 1611-ben meghalt Mágochy Ferenc miként tölthette be még 1614-ben is Be-

37 Föglein, 1923-1924. 469-476. p. és Matunák, 1899. 49. p.: 1. jegyz.

38 1556: „*offitium Comitatus honoris Lijpnowiensis ex veteri consuetudine per dominos et possessores Arcis dictae Lijkowa administratum esse dicitur*” és 1569: szó szerint ugyanez. (MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, 3. köt. 338-343. és 935-937. pp.) Az ilyen jellegű esetekben is óvatosságra int a következő példa: a XVI. század második felében Trencsén vármegye főispáni tiszte – miként azt 1564-ben az uralkodói kinevezés írja – „*semper hactenus ad praedictam arcem nostram Thrinchiniensem pertinuit et adhuc pertinet et per illius possessores semper administratus extiit*”, mivel azonban ebben az esztendőben a vár Széchy Margit zálogbirtokába került, az ő kérelmére Zrínyi György kapta meg a tisztséget. Uo. 820-821. pp.

39 Nagy I., VII. köt. Pest, 1860. 239. p.

reg vármegye vezető tisztét. Hasonlóképpen pontatlan a már említett Hans Rueber és Csáky Ferenc halálának időpontja, jóllehet a XVI. században élt felső-magyarországi generális elhunytát Carolus Wagner éppen az egyik legkorábbi megyei archontológiai összefoglalásban már 1774-ben pontosan megállapította (1584. március 12.).⁴⁰ Csáky Ferenc életének utolsó napja (1670. november 19.) pedig megtudható a napjainkra már magyar nyelven is kiadott Lőcsei krónikából.⁴¹ Ilyen jellegű hibák tucatjait lehetne még tovább sorolni pusztán a kiadott források és irodalom alapján, nem is beszélve a családi levéltárak igazán jelentős XVII. századi anyagának felhasználásáról.

A kötetet böngésző kutatót mindezek mellett a gondos kivített háttérbe szorító durva nyomdahibák bosszantják fel. A mohácsi csata időpontja a Szabolcs vármegyei jegyzékben június 29-ként szerepel, míg a vármegye latin comitatus alakja nyolc megye címében „*comitatis*” alakban olvasható. Hasonlóképpen zavaró, hogy a bevezetőt követő jegyzetek felett a „*Források és irodalom – Quellen und Literatur*” megjegyzés áll, míg a tartalomjegyzék fejlécében a mindenképpen elismerést érdemlő számítógépes szerkesztés ellenére megmaradt a korábbi szekció fejlécszövege: „*Kifejezések – Ausdrücke*”. Bizonyára sajtóhibáról lehet szó Forgách Zsigmond pusztán egyetlen napig (1631. július 14.) tartó borsodi főispánsága esetében is, noha a Lendvay-kéziratban szereplő adat ellenére nincs feltüntetve a hivatalviselést lezáró időpont sem. Ugyanakkor aligha csak a nyomda ördögének róható fel az a szerfelett különös latinsággal megfogalmazott mondat, miszerint Pest vármegye főispáni tisztét a mindenkori nádorok, illetve helytartók töltötték be: „*Comitatis [sic!] Pest Pilis et Solt ... gubernatus ab palatinis seu locumtenentes [sic!] regiis.*” Mindezek után a főispáni tisztség kialakulásáról és fejlődéséről szóló bevezetőt sem fogják azon alaptanulmányok között említeni,⁴² melyek hosszú éveken át folytatott levéltári és könyvészeti munka eredményeként foglalják össze egy-egy tisztség, illetve intézmény történetét, elsősorban az archontológiában felsorakoztatott adatok alapján.

40 Wagner, Carolus: *Analecta Scepussii sacri et profani. Pars II.* Vienna, 1774. 62. p.

41 Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Szerk.: Véber Károly. Bp., 1988. 328. p. (Magyar Hírmondó)

42 A bevezetőt külön nem kívánván értékelni, azért megjegyezendő, hogy a középkori vármegye és ispáni tisztség eredetének és fejlődésének bemutatása kapcsán legalább a címükben erre utaló munkákat illetet volna ismerni és felhasználni. Lásd a legfontosabbak közül: Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. In: Századok 92/1-4. (1958) elsősorban 27-47. p. és Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. (Nemzet és emlékezet)

A fenti gondolatokat és észrevételeket összegezve megállapítható: Fallenbüchl legújabb kötete a legkevésbé sem felel meg mindazoknak a kívánalmaknak, melyeket korábbi kutatásainak tapasztalatait összefoglalva 1990-ben éppen ő fogalmazott meg. Pedig „*a megyei és a városi archontológiák elkészítése a történettudomány művelői, de a laikus érdeklődők számára is hasznos, kivált ha az megfelelő színvonalon történik*”.⁴³ Az utolsó tagmondatban meghatározott követelménytől jelen munka sajnos igen távol áll, sőt adatsorai nemhogy nem teljeseek, de még a viszonylag megbízható tájékozódást sem teszik lehetővé. A most megjelent megyei archontológiai összefoglalás ugyanis – miként azt a fentiekben nyomon követhettük – nem lép túl a XX. század elejének ismeretein,⁴⁴ így aligha felelhet meg egy modern kézikönyv kívánalmainak. Pedig a szerző felelőssége a kötet közrebocsátásával két szempontból is óriási volt. Egyrészt, mert a tudományos szakkönyvek kiadásának lehetőségeit ismerve, az elkövetkezendő időben nemigen remélhető, hogy egy valóban hosszú levéltári és könyvészeti kutatómunka eredményeként a jelenleginél lényegesen pontosabb megyei archontológiai lexikon megjelenhessen; másrészt, mert elgondolkoztató, milyen következményei lesznek annak, ha a kétnyelvű kötet hazai és külföldi forgatói a munkát valóban kézikönyvnek tekintvén, évtizedeken keresztül fogják átvenni azokat a hibás adatokat, melyek szinte mindegyike csakis eredeti forrásokon alapuló ellenőrzéssel és korrigálással használható.

43 *Fallenbüchl*, 1990. 16. p.

44 *Fallenbüchl* megyei archontológiai lexikonja lényegében nem más, mint Somogyi Zsigmond 1902-ben megjelent munkájának (Magyarország főispánjainak története 1000-1903. Szerk.: *Medgyesi Somogyi Zsigmond*. Bp., 1902.) a Lendvay-kéziratban és néhány egyéb múlt századi munkában található adattal való szerény kiegészítése.